

drasztikus csökkentése (ennek következménye: 1968-ról 1969-re a megfigyeltek száma 417 ezerről 50 ezer alá csökkent) miatt egyelőre kikerül a titkosszolgálat látóköréből.

Ez a helyzet 1970-től változik, amikor Mikó első, saját kezűleg aláírt jelentésében beszámol egy Kolozsvárra látogató külföldi állampolgárral – Illyés Elemérral – való találkozásról. 1971-ben Mikó nemzetiségi kérdéssel való kapcsolatát mégis „nacionalista-idealista” szelleműnek bélyegzik, amit súlyosbít az, hogy Mikót egyre többen az erdélyi magyarság szellemi vezetőjének tartják. Bizalmas közlései ugyanakkor eljutnak a biztonsági szervekhez, elrendelik nyílt figyelését. (Az 1972 utáni életút bemutatása a szerző további kutatási témája lesz.)

Cholnoky Győző

Az erdélyi szász tudományosság német revizionista tájékozódása – Karl Kurt Klein két világháború közötti nagynémet kapcsolataiból

Popa, Klaus: Karl Kurt Klein, die „Marburger Burse” und deren Leiter Johann Wilhelm Mannhardt, 1922–1939. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 25.Jag. 2013.No. 1-2. 151–169. p.

K. K. Klein (1897–1971) az első világháború után Romániához került Erdély kimagasló tudós személyisége az erdélyi szász kultúra képviselőjében: művelődéstörténész, filológus, egyszersmind nagy hatású nevelő, kulturpolitikus, egyfajta kései „praeceptor Saxoniae” formátumát képviselte. Teológiai és nyelvészeti irányú tanulmányait a magyar időszak utolsó éveiben Debrecenben, majd a németországi Marburgban és Kolozsvárt végezte. Utána tanárként működött Nagyszébenben, 1923-tól pedig néhány évet lelkészként szolgált Iași, az egykori moldvai székváros evangélikus szórványgyülekezetében, és egyidejűleg tanársegédként működött a helyi egyetem német tanszékén, ahol később magántanári kinevezést kapott. 1939-ben a kolozsvári egyetemre került. Mindvégig oroszlanrésze volt az erdélyi szász honismereti egyesület (Verein für Sie-

benbürgische Landeskunde) munkájában. Tevékenységét a háború után az innsbrucki egyetemen folytatta, munkásságát megosztva az egyetem és a szintén expatriált egyesület között. Klein egy-egy főműveként Honterus-életrajzát (*Der Humanist und Reformator – Johannes Honter*, 1935), valamint határontúli-német irodalomtörténetét (*Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, 1939) tartják számon.

Klein Marburgban még hallgatóként kapcsolatba kerül a versailles-i békediktátum első megrendülése nyomán kibontakozó nemzeti revíziós hullámmal, mely zászlajára tűzte az új határokkal elszakított nyelvi-etnikai régiókra kiterjedő, egyúttal a történetileg távolabb települt (utóbb „volksdeutsch”-nak mondott) németsegre kiterjedő etnonemzeti kötelekek ápolását, illetve kimélyítését. „Határontúli-német” szemhatáru művelődési intézmények és kutatóhelyek alakultak, ezek ösztöndíjakkal támogatták a vonatkozó régiók fiataljait anyanyelvi, honismereti kultúrájuk megerősítésében. Érdekkörükbe tartozott Klein szűkebb hazája is. Marburgban már 1919-ben létrejött az Institut für Grenz- und Auslandsdeutschtum, melynek munkájába hamarosan Klein is bekapcsolódik, és hazatérte után időről-időre vendégtanárként teszi tiszteletét a falak között, legalább a nyári kurzusok alkalmával, alapító-vezetőjével, J. W. Mannhardt-tal (1883-1969) pedig állandó levelezést folytat. Az egyik tanévben helyettesíti is a más irányban elkötelezett Mannhardtot. Klein egyedülálló vállalkozása: az átfogó határon túli irodalomtörténet megírása közvetlenül marburgi ihletésből fakadt. A Kolozs Megyei Állami Levéltárban fellelhető levelezés híven tükrözi Klein szervező tevékenységét az erdélyi szász tanulóifjúság és értelmiség Marburggal kialakuló együttműködését, levelezőtársa részéről az intézet életét illetően, továbbá közelképet nyújt a két levélíró munkafeladatairól, a háttéranyagokról, a környező közéleti-politikai eseményekről és a szereplőkről. Egy egész korszak képe elevenedik meg a levelekben.

A revizionista-revansista német nemzeti konzervativizmus számára nehéz próba az 1920-as évek végétől előrenyomuló nemzetiszocialista eszmevilággal és propagandával való találkozás mind a nyelvterületen, mind pedig a határon túli régióban, amit gyakorta nem áll ki. Mannhardt kellő lelkesültséggel tekint egy esetleges hatalomváltás elé éppen a határon túli németiség szempontjából, mint arról egyebek között egy „Mit várunk a nemzetiszocializmustól” címmel megjelent gyűjtemény-

be írt cikkében ad számot (1932). Gondolataira a levelek tanúsága szerint Klein is ráhangolódik. Ő már a lezajlott hatalomátvétel kapcsán hangoztatja: „igen sokat vár” Hitlertől, a periférián meghúzódó szűkebb hazára utalva pedig reménykedik: folytatásképpen „még elérkezhet a mi időnk is”. Korábban Klein hívja föl Mannhardt figyelmét egy antiszemita újságcikkre a németországi sajtóból, amely fantáziál „a zsidókérdés gyakorlati megoldásáról”. Klein a „biológiai” megoldás programját olvassa ki belőle. (Hogy van-e valamilyen kommentárja is hozzá, az elemzésből nem derül ki.) A kijózanodás órája mindkettejük számára bekövetkezik körülbelül a náci rezsim harmadik esztendejétől kezdve. Marburgban az intézeti hallgatóságot „valakik” Mannhardt „lagymatag” elképzelései ellen hangolják – szembeállítva egy „acélozott” jövőképpel. Az intézetvezető ultimátumot is kap „fentről” a sürgős változtatásra. Az intő szó természetesen a nyílt nemzetiszocialista elkötelezettséget, a harcos birodalmi eszme deklarált vállalását célozta. Az intézetet és internátusát („bursa”) több társintézményével egyetemben végül a hatóságként működő berlini „határon túli német népi szövetség” (Volksbund für das Deutschtum im Ausland) alá rendelik, melyet végül Volksdeutsche Mittelstelle néven az SS kezére bíztak. Mannhardtot 1937-ben menesztetik is, Klein elnyúló előszobázása korábban bejártott, időközben politikai káderekké avanszált kapcsolatainál nem segített.

A náci befolyás időközben eléri az erdélyi szászokat. Kleinnak konkurencsei akadnak, akik rágalmozással igyekeznek kiűtni őt a nyeregből. Azt híresztelik: belépett a román Vasgárdába, vagy, ellenkezőleg, hogy: mindig is szabadkőműves volt. Megromlik kontaktusa változó környezetével. Az SS militáns külső-belső szorításában mind nehezebbé válik számára a szuverén gondolkodás fonálát követő cselekvés. A szász értelmiség egyre szorosabb, immár politikailag motivált birodalmi kapcsolatainak rendszerén belül Klein tudós aktivitása, kutatóútjainak sora felülnézetből egybemosódik az egészszel. Már 1937 időmagasságában a román felderítés egy képviselője őt vonja kérdőre (informálisan): mit akarnak a romániai németek a Birodalomtól, jelezve véleményét, miszerint, ha így folytatják, annak csak rossz vége lehet. 1939-cel megszakad a levelezés, Kolozsvárt megtalálható a tanulmány kereteiben feldolgozott része.

Komáromi Sándor

A Népszövetség és a Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában élő magyar kisebbségek

Ferenčuhová, Bohumila: Spoločenost národov a maďarské menšiny v Československu, Rumunsku a Juhozlávií = Historické Štúdie, 2010. 46. sz. 7–40. p.

A szerző a tanulmány címe alapján az első világháború után Csehszlovákiához, Romániához és Jugoszláviához (Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz) került magyar kisebbségi közösségek helyzetét és a Népszövetség kisebbségi ügyekben kifejtett tevékenységét kívánja bemutatni. A szerző azt próbálja a korabeli események tükrében feltárni a három közép- és délkelet-európai országban élő magyar közösség példáján keresztül, hogy milyen volt az első világháború utáni kisebbségi jogok védelmét garantáló népszövetségi rendszer. A tanulmányban azonban nem minden, a címben megjelölt és a címből következő témakört érinti, illetve több helyen olyan részletekre is kitér, melyek nem annyira kötődnek a megjelölt témához, és ami által az olvasó könnyen elkalandozik, a témával kapcsolatban releváns kérdésekről az olvasó figyelme elterelődik.

A témát a Szlovák Tudományos Akadémia kutatója is hasonlóképpen közelíti meg, mint azt számos hasonló témakörben született magyar és nemzetközi szakirodalomban is megfigyelhettük: a 16. és 17. században dúló vallásháborúk után megkötött békeszerződések már tartalmazták azokat az alapelveket, melyek a modern kisebbségvédelem alapjait képezik. A szerző kiemeli, hogy a nemzetközi védelem kezdetben főleg a vallási közösségekre vonatkozott, később a vallásszabadságon kívül a politikai egyenlőségre és a lakosság bizonyos csoportjai politikai jogainak védelmére és garantálására is kiterjedt. A Habsburg Monarchiában a szerző szerint a kisebbségi problematika más jellegű volt. Ennek felbomlása után megszülető új nemzetállamokba került kisebbségi közösségek nehezen tudtak alkalmazkodni az új feltételekhez és nem volt könnyű számukra megbékélni a kisebbségi státusszal.

A tanulmány második fő része az első világháború után megkötött békeszerződések kisebbségi vonatkozásait, a kisebbségi szerződéseket